

Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 20.; 22. Захарченко П. Селянська війна в Україні: рік 1918. – К., 1997. – С. 166.; ДАВО – Ф. Р-1196. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 139–286 зв.; Спр. 4. – Арк. 155–248; Ф. Р-1543. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 4–19.; Лозовий В. Ставлення селянства Поділля до гетьманської влади (1918 р.). // Мате р. XI Подільської іст.-краєзн. конф. – Кам'янець-Подільський, 2004. – С. 274.; Його ж Поділля в період гетьманату (1918 р.). – С. 5.; Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО). – Ф. 1793. – Оп. 1.- Спр. 1. – Арк. 4.; 23. ЦДАВО. – Ф. 1793. – Оп. 1.- Спр. 1. – Арк. 1.; 24. Поділля. – 1918. – № 44. – 9 травня.; 25. ДАВО. – Ф. р. -1196.-Оп.1.-Спр. 2.- Арк. 139 зв.; – Ф. Д-172. – Оп. 1. т. 2. – Спр. 299. – Арк. 171 зв., 307.; 26. Гражданская война на Украине 1918–1920: Сб. док. и мате р. – К., 1967. – Т. 1, кн. 1. – С. 188.; Кравчук О. М. Австро-угорські війська на Поділлі в травні – серпні 1918 р. // Вісник студ. наук. товариства іст. ф-ту. Вип. 1. – Вінниця, 2000. – С. 23.; 27. Державний вісник. – 1918. – 5 червня.; 28. Слово Подолии. – 1918. – 15 мая.; Завальнюк К. В., Стецюк Т. В. Вказ. праця. – С. 87 – 94.; ЦДАВО – Ф. 1793. – Оп. 1.- Спр. 94. – Арк. 3 – 6.; 29. Завальнюк К. В., Стецюк Т. В. Вказ. праця – С. 87.; ДАВО. – Ф. р. 2734. – Оп. 1. – Спр. 20. – Арк. 4 - 5.; – Ф. р. 6023. – Оп. 4. – Спр. 16611. – Арк. 9.; 30. Лозовий В. С. Поділля в період гетьманату (1918 р.)... — С. 8-9.; 31. ДАВО. – Ф. р. 1196.-Оп.1.-Спр. 2. – Арк. 186.; Яременко О.І. Адміністративна реформа Гетьмана П. Скоропадського.- С. 18.; 32. ДАВО. – Ф. Д. 266. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 109 – 110.; 33. Лозовий В. С. Поділля в період гетьманату (1918 р.)... – С. 9.; 34. ЦДАВО – Ф. 1793. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 13.; 35. Там само – Ф. 2201. – Оп. 1. – Спр. 1206. – Арк. 5-20.; 36. Подільські губернські відомості. – 1918. – № 54, № 61.; 37. ЦДАВО – Ф. 1793. – Оп. 1.- Спр. 3. – Арк. 7.; Подільські губернські відомості. – 1918. – № 53. – 12 червня.; 38. Підраховано авт. ЦДАВО – Ф. 1793. – Оп. 1. – Спр. 6.- Арк. 77 – 170.; ДАВО. – Ф. р. 1196.-Оп.1.-Спр. 32.- Арк. 110.; 39. ЦДАВО – Ф. 1793. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 31.; 40. Там само. – Арк. 41–256; Голос подольской церкви. – 1918. – № 11. – 25 июля.; 41. Скляренко Є. М. Боротьба трудящих України проти німецько-австрійських окупантів і гетьманщини в 1918 р. – К., 1960. – С. 179.; 42. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – К.- Філадельфія, 1995. – С. 223.; 43. ДАВО – Ф. Р-1196. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 295.; Разгром немецких захватчиков в 1918 г.: Сб. мате р. и док. – М., 1943. – С. 336.; 44. ДАВО. – Ф. Д. 192. – Оп.1. – Спр. 39. – Арк. 131 – 132.; 45. Подільські губернські відомості. – 1918. – № 62. – 27 липня.; 46. ЦДАВО . – Ф. 1793. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 22, 26, 27, 34; Спр. 9.- Арк.151; 47. Нариси історії Вінницької обласної партійної організації. – Одеса, 1980. – С. 74.; 48. Підраховано авт. -ДАВО – Ф. Р-1543. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 7–508.; 49. ДАВО. – П. 138. – Оп. 2. – Спр. 138. – Арк. 4.; 50. ЦДАВО . – Ф. 1216. – Оп. 1. – Спр. 76 – Ч. II. – Арк. 91.; 51. Там само. – Ф. 1793. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 133.; ДАВО. – Д. 255. – Оп. 1. – Спр. 124. – Арк. 153.; 52. ЦДАВО. – Ф. 2201. – Оп. 1. – Спр. 28. – Арк. 27.; Ротар Н.Ю. Вказ. праця.– С. 378.; Дорошенко Д. Історія України. 1917-1923. - Ужгород, 1930. – Т. 2. - С. 347.; Кукурудзяк М. Г., Собчинська М. М. З історії національної школи і педагогічної думки в УН р. – Кам'янець-Подільський, 1997. – С. 58, 62.; 53. Нова Рада. – 1918. – № 192. – 20 жовтня.; ДАВО. – Ф. Д – 255, оп. 1, Спр. 124. – Арк. 248.; 54. Коваль В. В. Вказ. праця – С. 167.; 55. Нариси історії Вінницької обласної партійної організації. – С. 75.; 56. Лозовий В. С. Перебування австро-угорського окупаційного війська на Поділлі в добу гетьманату // Наук. праці Кам'янець-Подільського держ.пед. ун-ту. Іст. науки. – Кам'янець-Подільський, 2003. - Том 11. – С. 190.; 57. ДАВО. – Ф. р. 1543. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 449, 493.; Ф. – 192. – Оп. 1. – Спр. 39. – Арк. 147.; 58. Державний вісник. – 1918. – 9 листопада, 12 листопада.; 59. ЦДАВО . – Ф. 1216. – Оп. 1. – Спр. 76. – Арк. 327–328.- Спр. 76; Ч. II.- Арк.228 зв; 60. ДАВО. – Ф. Д. 262. – Оп. 1. – Спр. 28. – Арк. 243 зв.; Вінниця: історичний нарис. – Вінниця, 2007. – С. 138.; 61. ДАВО. – Ф. Р – 6023, оп. 4, Спр. 19049. – Арк. 20-21.; 62. Голос подольской церкви. – 1918. – № 32. – 4 грудня.; ЦДАВО – Ф. 1216. - - Оп. 1. – Спр. 76. – Арк. 309.; Лозовий В. С. Поділля в період гетьманату (1918 р.)... – С. 26.; 63. Раевский Н. Тысяча девятьсот восемнадцатый год // Простор. – 1992.- № 6. - С. 39.

Ю.В. Котик

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ БІЛЬШОВИЦЬКИХ ПОДАТКОВИХ ОРГАНІВ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У 1919-1920 РР.

Податкова справа є не лише складовою бюджетної політики держави – її стан характеризує ступінь економічної, політичної зрілості та правової культури суспільства. Наскільки податкова політика молодій українській державі та органи, що її втілюють, відповідають інтересам пересічних громадян, багато у чому залежить від спадковості, історичного минулого, традицій, які уособлюють її інститути влади та господарювання. Особливо актуальним для дослідження є досвід періоду становлення більшовицької влади у двадцятих роках минулого століття, коли змінилась не лише держава, до складу якої входило більшість українських земель, відбулись перетворення, які докорінно змінили її економічне підґрунтя, що визначило подальшу долю всіх сфер життєдіяльності, у тому числі податкової. У цьому контексті, задля кращого розуміння проблематики становлення податкових органів радянської влади в Україні у 1919-1920 рр. , пропонується детально розглянути її особливості на матеріалах Подільської губернії.

Становлення податкових органів більшовицької влади у 1919-1920 рр. частково висвітлене у звітах політичних та економічних керівних органів Подільської губернії, уряду УС рр. На них звертають увагу у своїх працях історики О. Лойко, О. Петренко, В. Васильєв, С. Калитко, П. Кравченко. Але ґрунтовно ця тема досліджується уперше.

Декрет РНК від 24 листопада 1917 р. «Про стягнення прямих податків», що передбачав сплату прибуткового податку, одноразового податку з платників, які мають річний прибуток більше 100 000 крб., та податку на приріст прибутків торгово-промислових підприємств, уведених царським та тимчасовим урядами, що було першим податковим кроком більшовиків.

Нагляд за своєчасною сплатою податків було покладено на місцеві ради. «Щоб зламати опір чиновників місцевих податних закладів і казенних палат, туди було направлено комісарів»¹.

Однак збір більшості податків, що діяли до революції, було припинено: одних – з огляду на відсутність об'єктів оподаткування, інших – у зв'язку з проведенням «революційних заходів» – експропріації, контрибуції, націоналізації.

Уже в 1918 р., відчуваючи опір населення і обмеженість надходжень від таких ресурсів, В.І. Ленін наголошував: «ми повинні замінити контрибуцію з буржуазії постійними і правильно організованими надходженнями від майнового та прибуткового податків»², однак для цього, за його словами, від влади вимагалось «кращої організації обліку та контролю», тобто створення та налагодження роботи власних податкових органів. Для цього потрібно було знайти час, кошти і, головне, кваліфіковані кадри. Але більшовики, отримавши у спадок зруйновану економіку, продовжили згубну для пересічних громадян податкову політику їх попередників: застосували податок, для стягнення якого не потрібен був жоден податківець, – грошову емісію, та ввели, започатковану ще у 1916 р., продрозверстку із селян, стягнення якої не вимагало фінансової освіти у її збирачів. З надходжень від цих джерел радянська влада отримала³:

	1918-1919 рр.	1919-1920 рр.	1920-1921 рр.
Від грошової емісії	523*	390*	186*
Від продрозкладки	127*	253*	480*

Примітка: * – у мільйонах золотих довоєнних крб.

Як наслідок, за умов постійно зростаючої інфляції та натуралізації економіки, першочерговим питанням було функціонування держави за підтримки силових структур наркомпроду та раднаргоспу. Новоствореним податковим органам відводилась другорядна роль – забезпечення надходжень від нових, незначних для бюджету податків та недоїмок по податках за минулі роки. Утримувати податкові органи стало вкрай нерентабельно, а наприкінці 1920 р. було порушено питання про ліквідацію їх узагалі. Кореспондент подільської газети «Вісти» у грудні 1920 р. влучно підсумовував фінансову політику радянської влади: «...кожний працівник, де чи в якій галузі господарства він не працював би, буде отримувати за свою працю із розподільчих органів усе необхідне натурою: їжу, одяг, світло, книгу тощо»⁴.

Такі реалії більшовицької політики дають можливість зрозуміти, чому ні у створеному в листопаді 1918 р. тимчасовому робітничо-селянському уряді України у відділі фінансів, ані у сформованому після відновлення радянської влади у січні 1919 р. Народному комісаріаті фінансів УСРР податкового відділу не існувало. Вся податкова справа зосереджувалась у фінвідділах при губернських, повітових та волосних виконкомах, головне завдання яких полягало у зборі коштів шляхом уведення і стягнення місцевих податків, надзвичайних податків із заможних класів та недоїмок з відмінених платежів. Лише після підписання 1 червня 1919 р. декрету про «військово-політичний союз» радянських республік (тоді поглинання України Росією розглядалось як воєнно-економічний союз)⁵, що передбачав єдине московське керівництво всіма галузями народного господарства, у тому числі фінансами. В Україні керівництво податковою справою передавалось до утвореного 1 березня 1920 р., після перемоги над денікінцями, Управління уповноваженого Наркомфіну РСФСР при РНК УСРР⁶, у складі якого в одному з п'яти відділів, а саме ревізійно-інструкторському, було створено податковий підвідділ.

Місцеві ж податкові органи у складі губернських та повітових виконкомів, що підпорядковувались безпосередньо московському центру, створювались відповідно до декрету РНК РСФРР ще 31 жовтня 1918р⁷. Цим же декретом ліквідовувались фінансові органи дореволюційної Росії – казенні та акцизні палати.

У контексті таких рішень Декретом РНК України від 22 лютого 1919р.⁸, з метою об'єднання і впорядкування на місцях податкової, кошторисної та фінансової справ, було створено Подільський

губернський фінансовий відділ Подільського губернського виконавчого комітету Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів⁹. Відповідно до Декрету РНК України губфінвідділ мав нараховувати чотири підвідділи: рахівничо-касовий, прямих податків та мита, підвідділ непрямих податків та секретаріат. У компетенції двох податкових підвідділів був нагляд за виконанням декретів, правил та інструкцій з податкової справи, керівництво податковою діяльністю фінансових відділів повітвиконкомів, спостереження за своєчасним надходженням податків, рахівництво та звітність по прямих та непрямих податках та зборах, статистика обкладених акцизом виробництв губернії. Цим же декретом у підпорядкуванні губфінвідділу створювались фінансові відділи повітвиконкомів у складі кошторисно-касового та податкового підвідділів. Безпосередньою справою податкового підвідділу повітфінвідділу був нагляд за стягненням загальнодержавних та місцевих зборів фінагентами, детальний розпис та підрахунок за всіма податками, виконання розпоряджень підвідділу прямих податків губфінвідділу, розробка для волвиконкомів та сільрад необхідних інструкцій з податкової справи.

Але втілити в життя окреслені завдання на зазначеному етапі більшовикам не вдалося, оскільки період (1919-1920 рр.) функціонування більшовицьких податкових органів губернії характеризувався, насамперед, багаторазовою ліквідацією та відновленням їх діяльності у зв'язку із збройною боротьбою Червоної Армії з національно-визвольними силами. Навіть губфінвідділ уперше створювався декларативно, оскільки радянська влада на Поділлі поширилась лише з середини квітня 1919 р. Загалом його роботу, як і всіх інших фінорганів в Україні, з 18 березня по 10 серпня 1919 р. було оцінено Уповноваженим Наркомфіну РСФСР як самостійну, розрізнену, таку, що здійснювалася на власний розсуд та без контролю з боку Москви¹⁰. Крім того, довготривала невизначеність з приводу місця для губернського центру – у Вінниці чи Кам'янець-Подільському – додавала роботі фінорганів ще більше хаосу. Практичним завданням губернських податкових підвідділів на цьому етапі було «прийняття постанов про накладання на буржуазні елементи контрибуції та інших видів розкладок»¹¹, виконання яких ускладнювалось запізнілим надходженням постанов та циркулярів із центру.

Що ж до податкових органів у повітах, то не всі вони були належно організовані, не мали зв'язку з губернією, діяли практично без інструктивного матеріалу, а ще, окрім цього, їх діяльність базувалась на принципах більшовицької революційної доцільності. Так у Брацлавському повіті функціонував інститут базарних фінагентів, про що свідчать численні протоколи, складені ними під час перевірки торговельної діяльності громадян у м.Тульчин¹². Про податкову діяльність Білопольського волвиконкому Бердичівського повіту в березні 1919 р. свідчить його постанова про негайне стягнення волосних зборів за 1917-1918 р. та стягнення контрибуції з «єврейського буржуазного населення на власний розсуд» з подальшим надходженням коштів до волвиконкому¹³.

Після чергового повернення більшовиків з 1 січня по 27 квітня 1920 р. на всій території Поділля, окрім західних прикордонних районів, де втримались війська Симона Петлюри, радянські органи влади, у тому числі податкові, відновили свою діяльність. 18 січня засідання колегії Подільського губфінвідділу прийняло постанову: доручити завідуючим відділами, у тому числі податковими, негайно розпочати їх структурну реорганізацію, забезпечивши штати працівниками, які мають досвід попередньої роботи у губфінвідділі та «в загальному ознайомлені з фінансовою політикою радянської влади»¹⁴.

У контексті цього розпорядження та відповідно до постанови РНК України про підвідділи непрямих податків фінансових відділів при виконкомах, їх функції та склад (від 21 березня 1919 р.) Подільський ревком прийняв рішення 23 січня 1920 р. про створення при губфінвідділі підвідділу посередніх податків у складі 12 чоловік¹⁵ замість скасованої губернської акцизної управи¹⁶.

Окрім того, 26 лютого 1920 р. постановою Колегії Подільського губфінвідділу тогочасну структуру низового апарату по стягненню непрямих податків – окружні акцизні управи – реорганізували в акцизні дільниці. Основною метою таких заходів було скорочення податкових штатів. Замість 7 акцизних управ у складі одного окружного інспектора, одного діловода та кур'єра при ньому, 5-8 помічників окружних інспекторів та близько 20-30 контролерів при кожній окрузі у Подільській губернії створювалось 30 акцизних дільниць, штати кожної з яких передбачали посаду одного акцизного інспектора, його помічників та 75 чоловік на губернію постійних акцизних контролерів при великих промислових підприємствах¹⁷.

Проте поставлені завдання не могли бути відразу втіленими у життя, адже, з одного боку, на заваді стояли військові дії, що розгорталися на території Поділля, з іншого – розрізнені звістки про розпочату чергову реорганізацію республіканського податкового апарату (відповідно до

розпорядження Уполнаркомфіну РСФРР від 6 березня 1920 р.) на основі нового положення, невідомого у губернії, що викликало у службовців почуття невпевненості з огляду на характер і майбутнє їхньої діяльності.

І лише на початку квітня 1920 р. у Вінницю надійшло нове Положення про губернські та повітові фінансові відділи від 29 вересня 1919 р.»¹⁸. Відповідно до нього та циркуляра Уполнаркомфіну РСФРР від 6 березня 1920 р.¹⁹, губфінвідділ реорганізовувався в два управління, одне з яких, податкове, об'єднувало в собі підвідділ прямих податків і митних зборів та підвідділ непрямих податків, за штатом нараховувало 67 чоловік. Діяльність губернського податкового управління набувала керівного, ревізійного та спрямовуючого змісту. Однак щойно було розпочато розробку плану реорганізації податкових органів, як наприкінці квітня 1920 р. більшовицька влада знову залишила губернію під тиском україно-польських військ.

Стосовно податкових підвідділів повітфінвідділів, штати яких було затверджено на Колегії Подільського губфінвідділу 19 лютого 1920 р.²⁰, та відповідно до положень від 2 серпня і 29 вересня 1919 р., їх діяльність повинна була зосередитись, насамперед, на веденні податкової звітності, контролі за її відповідністю до податкових надходжень, що навесні 1920 р. і надалі, всупереч прийнятому, залишались у компетенції скарбниці.

Однак податкові органи губернії ледь встигли відновитися до наступу петлюрівських військ. Навіть передача діловодства з місцевого оподаткування колишніх повітових земських управ до повітових фінансових органів тривала з лютого (Літинський фінвідділ) до серпня 1920 р. (Гайсинський), а по Могилів-Подільській та Кам'янець-Подільській управах матеріали взагалі було втрачено²¹.

Підсумки роботи фіскальних органів на цьому етапі були невтішними. За свідченням завідуючого податковим підвідділом Вінницького повітфінвідділу Селегинського, «у січні 1920 р. було стягнуто 36000 крб., у лютому – 136000 крб., у березні зовсім мало»²².

З 18 червня 1920 року, після відступу петлюрівських та польських військ, розпочинається чергова відбудова радянських податкових органів Подільської губернії. Зауважимо, що кожного разу її проведення давалося ціною все більших зусиль, оскільки кваліфіковані фінпрацівники або виїжджали за межі «неспокійного» Поділля, або працевлаштовувались в інших радянських органах, які матеріально краще забезпечували своїх працівників²³.

Організація губернського податкового апарату на новому етапі становлення радянської влади розпочалась (відповідно до телеграм Уполнаркомфіну від 23 квітня та 25 червня 1920 р.) з ліквідації підвідділу непрямих податків із зовнішньою інспекцією і переведенням його особового складу з 26 липня 1920 р.⁴¹ до рахункового підвідділу фінансового відділу Раднаргоспу, де у їхній компетенції було проведення нарахувань на користь держави на ціни товарів, що вироблялися держпідприємствами. То був закономірний крок, зумовлений результатами політики одержавлення промисловості більшовиками.

Губернське податкове управління, яке тепер складалося лише з відділу прямих податків, відновило свою діяльність лише на початку серпня. Свою роботу згадане управління розпочало з реорганізації податкових підвідділів повітфінвідділів та встановлення постійного безпосереднього зв'язку з ними. Наступним кроком стало відновлення по губернії обліку ліквідаційних загальнодержавних та місцевих податків і зборів відповідно до циркуляра Управління Уполнаркомфіну за № 7039²⁴. Проте зазначимо, що навіть на початку вересня 1920 р. остаточної суми недоїмок по податках за минулі періоди так і не було відомо. Відповідно до зведень дев'яти повітів з одинадцяти, які існували, заборгованість на місцях ще за липень рахувалась по місцевих податках і зборах – 78154030 крб. 69 коп., по державних – 7221538 крб. 50 коп., а за серпень зовсім не надійшла²⁵. Щодо завершення діловодства по всіх скасованих податках, то остаточною датою їх упорядкування було визначено 1 жовтня 1920 р., що викликало сумнів у фахівців. Слід додати, що робота губернських податкових органів істотно ускладнювалась через відсутність матеріалів діловодства царської Казенної палати, які були частково знищені петлюрівсько-польськими військами у Кам'янець-Подільському, а також у зв'язку з недостатньою кількістю особового складу – на 26 серпня податкове Управління губернії нараховувало всього 9 чоловік²⁶.

Логічно, що невдовзі (у липні) численні недоліки у роботі Подільського губфінвідділу були виявлені першою ревізійною перевіркою з боку Уполнаркомфіну РСФРР при РНК УРСР Красномовним став висновок ревізійників: «наполягати, щоб посади завідуючих повітфінвідділів були заміщені, по можливості, підготовленими фінансовими працівниками, знайомими хоча б у загальних рисах з фінансовою політикою радянської влади і зі структурою фінансового апарату»²⁷.

.....
Стосовно податкових відділів повітфінвідділів, то протягом липня – серпня 1920 р. вони були відновлені як структурні одиниці в одинадцяти повітах, лише податковий підвідділ Брацлавського повітфінвідділу у складі 20 працівників та 8 фінагентів було укомплектовано у грудні²⁸.

Так Летичівський повітфінвідділ, відновлений лише 21 липня, хоча і мав податковий підвідділ, але без кадрового забезпечення.

2 серпня цього року було призначено особовий склад податкового підвідділу Кам'янець-Подільського повітфінвідділу, частину якого відразу було направлено для систематизації залишків архіву колишньої Казенної палати²⁹.

Податковий підвідділ Могилів-Подільського повітфінвідділу було створено ще 7 квітня 1920 р., але проіснував він близько двох тижнів. Будучи відновленим у липні та маючи у розпорядженні 50% працівників від необхідного складу, намагався налагодити стягнення відмінених податків та зборів на першій податковій дільниці. Друга податкова дільниця з центром у м. Бар з жовтня 1919 р., залишившись без керівництва, фактично припинила свою роботу, працівники канцелярії, не отримуючи заробітної плати, розбіглись. Навіть у другій половині вересня у власне повітовому органі з 24 посад залишалось 10 відкритих вакансій.

Утворений 17 лютого 1920 р. Ольгопільський податковий відділ, у складі 6 осіб разом з фінагентами, взагалі працював, не маючи безпосереднього керівництва (завфінвідділу), аж до липня. Згодом, через відсутність обладнаного приміщення, постійні переїзди та кадрову незабезпеченість, підвідділ намагався організувати стягнення земських зборів та відмінених податків за допомогою волосних агентів³⁰.

У відновленому 19 липня 1920 р. Проскурівському повітфінвідділі відразу, відповідно до внутрішніх розпоряджень завідуючого, було набрано необхідний штат податкового підвідділу з досвідчених працівників земської управи. На посади у канцелярії було переведено службовців окладного столу скасованого казначейства, земства та міської управи. Податковий підвідділ у складі 24 службовців апарату та 12 фінагентів (по одному на кожну з десяти волостей та двох у місті – для безпосереднього стягнення податків) зосередив свою діяльність на зборі та обробці фінансово-статистичного матеріалу, упорядкуванні податкової звітності та, головне, стягненні недоїмок по скасованих податках³¹.

Лише 5 серпня 1920 р. було створено податковий підвідділ Ямпільського повітфінвідділу³². Однак він був бездіяльним, оскільки антирадянські сили проводили у повіті активну агітацію щодо зриву продрозкладки, мобілізації та надання владі гужового транспорту, були зафіксовані випадки вбивства продагентів³³.

На початку вересня 1920 р. залишалось відкритим питання щодо реорганізації низового повітового апарату – тих, хто безпосередньо займався стягненням податків. Відповідно до Декрету РНК УСРР від 22 лютого 1919 р. та подальших положень, посади волосних та міських фінагентів входили у штати повітових податкових підвідділів. Але циркуляром Уполнаркомфіна РСФРР при РНК УСРР від 27 серпня 1920 р. створювався інститут сільських фінагентів. Однак наприкінці вересня 1920 р. губернія так і не отримала деталізуючого положення про їх штати та функції, що порушувало роботу податківців.

У зв'язку з черговим наступом петлюрівських загонів наприкінці вересня Управління податків Подільського губфінвідділу та податкові підвідділи західних повітів Поділля були терміново евакуйовані до міста Гайсин. Цінності та кошти були відправлені до Харкова залізницею, а папери діловодства губернського фіноргану на дев'яти підводах за три доби доставили у Гайсинський повітфінвідділ. Два тижні губфіноргани існували ізольовано й лише в середині жовтня відновили зв'язок з Брацлавським, Ольгопільським та Ямпільським повітфінвідділами, зосередивши у податковій діяльності увагу на підготовці до збору прибутково-майнового податку, заготівлі паперу та розсиланні бланків. Групою, яку створено на чолі з губернським податковим інспектором та двома співробітниками податкового підвідділу Гайсинського повітфінвідділу, при обстеженні тринадцяти сіл цього повіту виявлено наступне: у трьох селах немає освічених громадян, які б могли виконувати технічну роботу щодо заповнення податкових бланків, деякі місцеві податкові підрозділи не забезпечені навіть чорнилом для письма, а чорнило місцевого приготування з бузини розпливається на папері, тому непридатне для цільового використання. Однак визначальним було ставлення до перевіряючих з боку селян – «недовірливе» та «неприятне», оскільки нагадувало про повернення «старої» влади³⁴. Начальник тилу Південно-Західного фронту Червоної Армії Ф. Держинський ще в липні 1920 р. так пояснив сутність цього явища: населення України знаходилось під владою «атаманів» та «батьок», які постійно змінювалися, тому й звикло сприймати владу взагалі як щось

тимчасове, а отже, не хотіло виконувати державних повинностей чергової влади³⁵.

Окрім того, в повітах губернії спостерігалась така закономірність: надходження податків зменшувалося з наближенням фронту, збільшувалося – з його віддаленням. Що стосується функціонування податкових органів, то перебування у зоні бойових дій регулярних частин до 1921 року та окремих повстанських загонів до 1923 р. постійно дестабілізувало їх роботу.

З огляду на такі обставини, у листопаді 1920 р. Управління Уповноваженого наркомфіну значно більше цікавилось роботою фінвідділів Подільської губернії, аніж діяльністю інших регіонів України, що функціонували переважно задовільно³⁶.

Згодом, після реєвакуації Управління податків разом з іншими відділами губфінвідділу до Вінниці, яка ледь не завершилась трагічно на станції Криштопівка Гайсинського повіту у результаті нападу на спецпотяг повстанського загону³⁷, розпочався період згортання його діяльності.

Справа в тому, що більшовицька політика конфіскації, націоналізації, продрозкладки, грошової емісії та натуралізації економіки знищувала базу оподаткування, внаслідок чого існування фіскальних органів ставало недоцільним. Якщо, за даними державного розпису доходів, питома вага податків разом із відрахуваннями на користь радянської держави становила у 1918 р. 70% бюджету, у 1919 – лише 14,6%, то у 1920 р. податки майже втратили своє значення для бюджету³⁸. Тому створення Комісії щодо відміни грошових податків у Москві восени 1920 р., Декрет РНК РСФРР від 15 жовтня про відміну гербового та всіх інших митних зборів на користь держави³⁹, циркуляр податкового управління Подгубфінвідділу до податкових відділів Подільських повітфінвідділів про завершення роботи із стягнення відмінених прямих податків⁴⁰ – це логічні кроки радянської влади на всіх рівнях у справах фінансів.

У грудні 1920 р. діяльність податкового Управління Подгубфінвідділу у кількості шести чоловік, замість необхідних за штатом сорока, було сконцентровано на обробці звітності повітфінвідділів по збору скасованого промислового та прибуткового податків, яка у повному обсязі надійшла лише з Гайсина. Що ж стосується ревізійної перевірки податкових повітових підрозділів, то, за браком штатів, управління у кінці року обривало лише два із дванадцяти⁴¹. У грудневих доповідях повітфінвідділів було виявлено наступне:

- у Ямпільському – податковий підвідділ після реєвакуації не створено, відчувається нагальна потреба у партійних та технічних працівниках, бракує канцтоварів (папір, ручки), у зв'язку з невиплатою зарплати за 3-4 місяці службовці волвиконкомів розбіглися⁴²;
- у Гайсинському – з 24 штатних працівників податкового підвідділу залишилося 12, через відсутність підводи для перевезення дров приміщення не опалюється, деякі працівники прагнуть перевестися в установи, де видається нормальний пайок⁴³;
- відсутність кваліфікованих працівників – причина, через яку не створено Жмеринський податковий підвідділ.

Як наслідок, по більшості повітах особовий склад співробітників податкових органів не сягав і 50% штатного, а у деяких і 25%⁴⁴.

Окрім того, у роботу податківців на всіх рівнях постійно втручалися органи радянської влади, зокрема силові структури. Так відповідно до наказу начальника Подільської губернської дільниці, командира 24-ї стрілецької дивізії Муретова від 29.11.1920 р. про розташування 60, 24, 12 стрілецьких дивізій у повітах губернії, Подільська губернія, з метою «максимального сприяння продорганам у справі стягнення продрозкладки», розподілялась на повітові дільниці з розташуванням у них відповідних військових формувань⁴⁵.

Наведені факти підтверджують тенденцію згортання податкової діяльності на Поділлі наприкінці 1920 року, що було закономірним кроком у фінансово-економічній політиці більшовиків. Уже 3 лютого 1920 р. Президією ВЦВК було схвалено та передано на затвердження березневій сесії проект декрету про відміну існуючих державних та місцевих податків та зборів⁴⁶. Цілком логічно, що дещо пізніше постановою РНК РСФРР податковий апарат було розформовано, однак рішення X з'їзду РКП(б) про заміну продрозкладки проподатком знову вдихнуло в нього життя.

Отже, непослідовна діяльність «нерентабельних» податкових органів радянської влади Подільської губернії у 1919 р., відсутність належного матеріального та інструктивного забезпечення, брак налагодженого зв'язку між внутрішніми підрозділами та відповідно з центральними у 1920 р. – все це є доказом другорядної ролі, яку більшовики відводили фіскальним органам. Звичайно, це наслідок кардинальних змін у базисі нової держави, коли політика продрозкладки націоналізації, натуралізації, метою якої було одержавлення знарядь та результатів праці і повна особиста залежність кожного громадянина, стала основним джерелом наповнення бюджету. Податки,

втрачаючи основу та економічний зміст, були приречені на відмирання.

На наш погляд, регіональною особливістю радянських податкових органів Поділля 1919-1920 рр. є те, що вони тричі ліквідовувались та відповідно відновлювали свою діяльність як наслідок розгортання національно-визвольної боротьби регулярних та повстанських підрозділів проти більшовицького режиму. Подільська губернія, яка географічно об'єднувала подільські землі, була прикордонною з Польщею та Румунією, що негативно позначилось на становленні всіх радянських органів, зокрема податкових. Діяльність останніх сприймалась місцевим населенням як явище тимчасове. Постійне втручання у роботу податківців пріоритетних для більшовиків органів Наркомпроду і Раднаргоспу та силових структур, «кадровий голод», викликаний страхом помсти місцевого населення та жалюгідним матеріальним забезпеченням, знищення матеріалів з податкового діловодства губернської Казенної палати та Акцизної управи петлюрівсько-польськими військами, переміщення губернського центру з Кам'янець-Подільського до Вінниці – ось основний перелік причин, які ускладнювали функціонування податкових органів Поділля у 1919-1920 рр.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Марьяхин Г.Л. Налоговая система СССР р. – М., 1952. – С.29; 2. Ленін В.І. Чергові завдання радянської влади. – К., 1973. – С.169; 3. Альский М. Наши финансы за время гражданской войны и нэпа. - М., 1925. – С.44; 4. Вісти. – 1920. – 18 лютого; 5. Кульчицький С.В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928). – К., 1996. – С.88; 6. ЦДАВО України. – Ф.30. - Оп.1. – Спр. 37. – Арк.2.; 7. Декреты Советской власти. – М., 1964. – С.497; 8. Собрание Узаконений и Распоряжений Рабоче-Крестьянского правительства Украины за 1919 год. X., 1923. – Ч.1. – С.186; 9. ДАВО. – Ф. Р. 27 – Оп.1. – Спр. 1. – Арк.1-2; 10. ДАВО. – Ф. р. 27. – Оп.2. – Спр. 42. – Арк.32; 11. Отчет Подольского Губэкономсовещания Украинскому Экономическому Совету (апрель-сентябрь 1922 года). - Вінниця, 1922. – С.392; 12. ДАВО. – Ф. р. 27. – Оп.2. – Спр. 314. – Арк.1; 13. ДАВО. – Ф. р. 4079. – Оп.1. – Спр. 1. - Арк.6; 14. ДАВО. - Ф. р. 991. - Оп.1. – Спр. 1. – Арк.8; 15. ДАВО. – Ф. р. 992. – Оп.1. – Спр. 49. – Арк.45; 16. ДАВО. – Ф. р. 27. – Оп.2. – Спр. 2. – Арк. 9; 17. ДАВО. – Ф. Р. 991. – Оп.1. – Спр. 1. – Арк.26; 18. ДАВО. – Ф. Р. 27. – Оп.2. – Спр. 11. – Арк.16; 19. ДАВО. – Ф. Р. 27. – Оп.2. – Спр. 39. – Арк.25; 20. ДАВО. – Ф. Р. 991. – Оп.2. – Спр. 1. – Арк.22; 21. ДАВО. – Ф. Р. 27. – Оп.2. – Спр. 30. – Арк.5-6,11,19; 22. ДАВО. – Ф. Р. 991. – Оп.1. – Спр. 1 – Арк.41; 23. ДАВО. – Ф. Р. 27. – Оп.2. – Спр. 11. – Арк.8; 42. ДАВО. – Ф. Р. 27. – Оп.2. – Спр. 18. – Арк.13; 24. ДАВО. – Ф. Р. 27. – Оп.2. – Спр. 11. – Арк.44; 25. ДАВО. – Ф. Р. 27. – Оп.2. – Спр. 11. – Арк.45-46; 26. ДАВО. – Ф. Р. 27 – Оп.2. – Спр. 3. – Арк.14; 27. ДАВО. – Ф. Р. 27. – Оп.2. – Спр. 10. - Арк.16; 28. ДАВО. – Ф. Р. 27. – Оп.2. – Спр. 33. – Арк.4-5; 29. ДАВО. – Ф. Р. 27. – Оп.2. – Спр. 20. – Арк.27; 51. Там само. – Арк.46; 30. Там само. – Арк.47; 31. Там само. – Арк.129-131; 32. ДАВО. – Ф. Р. 2625. – Оп.2. – Спр. 2. – Арк.184; 33. Там само. – Арк.102; 34. ДАВО. – Ф. Р. 27. – Оп.2. – Спр. 17. – Арк.16; 35. Васильев В. Ю. Політичні репресії на Поділлі (20-30-і рр.ХХ ст.). – Вінниця, 1999. – С. 42; 36. ДАВО. – Ф. Р. 27. – Оп.2. – Спр. 11. – Арк.56; 37. Там само. – Арк.59; 38. Марьяхин Г. М. Налоговая система СССР р. – М., 1952. – С.42; 39. Декреты Советской власти.- М., 1983. – С.65-66; 40. ДАВО. – Ф. Р. 27. – Оп.2. – Спр. 321. – Арк.3; 41. ДАВО. – Ф. Р. 27. – Оп.2. – Спр. 323. – Арк.3; 42. ДАВО. – Ф. Р. 2625. – Оп.2. – Спр. 2. – Арк.113; 43. ДАВО. – Ф. Р. 27. – Оп.2. – Спр. 20. – Арк.254; 44. ДАВО. – Ф. Р. 27. – Оп.2. – Спр. 323. – Арк.3; 45. Васильев В. Ю. Політичні репресії на Поділлі (20-30-і рр.ХХ ст.). – Вінниця, 1999. – С.47-48; 46. Альский М. Пять лет финансово-налоговой политики. – М., 1925. – С.65.

В.О. Гандзюк

ВІДСТОЮВАННЯ ІДЕЙ ДЕРЖАВНОСТІ ЧАСОПИСАМИ ПОДІЛЛЯ В ОСТАННІЙ ПЕРІОД ДИРЕКТОРІЇ УНР (1920 Р.)

Наприкінці 1919 р. політичні сили, які продовжували боротьбу за суверенну Українську державу, були поставлені в складні умови. Більшовики, ховаючись за популістськими гаслами, насправді творили в Україні диктатуру однієї партії. Денікінці прагнули відродити єдину і неподільну імперію, в якій для України готували оновлене ярмо. У розрахунках західних країн український уряд, що домагався визнання й підтримки, не сприймався як серйозний чинник міжнародних відносин. Розвиток подій підштовхував Директорію до пошуку компромісів із Польщею, в центрі яких був пошук координації зусиль, спрямованих на боротьбу з більшовиками¹.

На конференції у Варшаві, що відбулась 2 грудня 1919 р. , було прийнято декларацію, одним із важливих пунктів якої стало визнання УНР незалежною й самостійною державою, укладання конвенцій воєнного, торговельного й консульського характеру, а також надання допомоги зброєю та амуніцією для досягнення перемоги у національно-визвольних змаганнях².

Відомо, що преса є одним з найважливіших знарядь пропаганди політичних ідей, формування й вираження громадської думки³. Усі суспільні класи та їхні політичні партії, використовуючи пресу, передусім мають на увазі її інтеграційний характер. Завдання, які виконує періодика, можна